

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

De twee zielen van Europa

Waar komt ons streven naar eenheid in Europa eigenlijk vandaan? We dienen te bedenken dat de principes van 'eenheid en onderscheid', of actief 'verenigen en afscheiden', passief 'convergeren en divergeren' kenmerkend zijn voor de gehele Europese geschiedenis vanaf het jaar duizend. Deze historische beweging van convergentie en divergentie neemt in het huidige technisch-economisch tijdperk de vorm aan van een strijd tussen geld en politiek. Europa zal daarop een politiek antwoord moeten vinden om zijn eenheid te kunnen bewaren.

door Ad Verbrugge

De auteur is filosoof.

HOE KUNNEN WE DEZER DAGEN NOG ZINNIG SPREKEN OVER de ziel?¹ Want is zoiets als 'de ziel' niet iets van vroeger tijd, iets van het christendom, iets wat te maken heeft met een leven na de dood, iets wat tegenwoordig achterhaald lijkt te zijn? Dat mag zo lijken, maar laten we dit woord niet te snel terzijde schuiven. Bij de filosofische bezinning op Europa blijkt de ziel namelijk uiterst zinvol.

Onwillekeurig moet ikzelf bij de vraag naar de ziel vaak terugdenken aan de bespiegelingen van Socrates aan het begin van Plato's *Phaedo*, en daarmee aan een voor Plato elementaire ervaring van de menselijke ziel, namelijk dat zij betrekking heeft op dat wat wij goed achten, of ruimer nog, op dat wat ons beweegt en waarnaar wij streven. De menselijke ziel betreft de dimensie in ons bestaan die in het geding is bij de vraag wat ons bezielt om te doen of te laten wat we doen of laten. Aangezien de mens een dier is dat redeneert en spreekt, behoort het tot de eigen aard van onze bezieling dat wat we denken en doen voor onszelf en anderen te verwoorden en uit te leggen. En in de wijze waarop wij dat doen openbaart zich wie wij zijn, oftewel ons *èthos*: onze 'geaardheid' of ons 'karakter'.

Èthos heeft in het Grieks een tweevoudige betekenis; het staat zowel voor onze 'gewoonte' als voor onze 'woonplaats'. *Habitus* en *habitat* horen bij elkaar; onze 'houding' krijgt altijd gestalte in bepaalde 'verhoudingen' binnen de wereld.

Dat brengt ons op een ander belangrijk punt, namelijk dat de menselijke ziel voor de Grieken niet iets is wat op zichzelf staat, maar altijd al verbonden is met een collectief van mensen, oftewel een gemeenschap. In het oude Griekenland bracht men het besef van een dergelijke collectieve 'bezieling' waaraan men deelhad onder meer tot uitdrukking in de cultische offers en erediensden voor de heroos en de beschermgoden van de polis.

Wie daarvan hedendaagse voorbeelden zoekt zou kunnen denken aan de collectieve bezieling die in voetbalstadions tot uitdrukking komt: Ajax, Feyenoord en FC Twente zijn namen voor een bepaalde stijl van voetbal en het bijbehorend aanhangerschap dat *totemachtig* tot uitdrukking wordt gebracht en bewaard in mascottes, emblemen, clubtenue, vlaggen, clublieders, spreekwoorden enzovoort. De 'ziel' van de club is onlosmakelijk verbonden met de plaats waar die gevestigd is, maar vooral ook met de manier van spelen, de verhouding tot de omgeving, het soort aanhang, de vorm van de organisatie, de opleiding en vooral ook 'opvoeding' van de jeugd; kortom: de zeden en gewoonten van de club.

We spreken in dit verband ook wel van een bepaalde clubcultuur. 'Cultuur' in een dergelijke zin kan men natuurlijk in allerlei verbanden en organisaties tegenkomen. De ziel of bezieling ervan wijst op de innerlijke drijfveer of bewogenheid tot die bepaalde gemeenschap en vorm van samenleven. Waar de ziel van een wereld uitdooft, de bezieling verloren gaat, verdwijnt ook deze wereld als de uiterlijke manifestatie daarvan.

DE ZIEL VAN EUROPA: EEN FILOSOFISCHE BEZINNING

Daarmee zijn we aangekomen bij ons eigenlijke thema: de ziel van Europa. Wat is daarbij in het geding? Niets meer of minder dan onze eigen toekomst als 'Europeanen'. Mijn grote vrees is altijd geweest dat de ideologisch en economisch gemotiveerde herinrichting van Europa nu juist voorbijgaat aan de culturele eigen aard van dit oude continent, en daarmee juist spanningen zou creëren die ons nu juist verdelen en verzwakken. Europa zou door deze herinrichting juist niet in vorm komen, omdat ze het uitvloeisel is van een negatief ideaal. Dit ideaal is mede het gevolg van een economisch blokdenken (dat zelf weer een restant is van de Koude Oorlog). In dat blokdenken wordt nu juist onvoldoende ingespeeld op de dynamiek van globalisering. De oorzaak daarvan is gelegen in de nog steeds sterke en zwaar onderschatte culturele divergentie die binnen Europa zichtbaar

is. Voor zover cultuur en economie ten nauwste met elkaar verbonden zijn, zal deze spanning zich eerst en vooral op het gebied manifesteren waarin men de Europese eenheid probeert af te dwingen, namelijk precies het economische leven zelf. Precies dat is wat zich de laatste jaren voltrekt.

*De filosofische bezinning
op Europa is geen neutrale
aangelegenheid, maar roept
hevige sentimenten wakker*

De filosofische bezinning op Europa is geen neutrale aangelegenheid, maar roept hevige sentimenten wakker. Dat laat onverlet dat wij, zeker nu we te kampen hebben met een financieel-economische crisis die zijn weerga in de geschiedenis niet kent, meer dan ooit gedwongen

worden om na te denken over wat ons in Europa nu eigenlijk bezielt! De vraag naar de eenheid van Europa is een kwestie die de financiële markten dagelijks in beroering brengt. Wat voor technische en systemische oplossingen wij momenteel ook uitdenken voor de crisis, het probleem is dat wij in Europa momenteel niet bereid zijn om werkelijk een politieke unie te vormen, een werkelijke lotsverbondenheid aan de dag te leggen. Was dat het geval, dan zou er überhaupt geen onrust rond de euro kunnen bestaan. We weten inmiddels dat de monetaire unie alleen kan blijven bestaan door een politieke unie, maar bij gebrek aan culturele eenheid en saamhorigheid kan dat geen democratie worden. Dat is wat momenteel voelbaar wordt en wat het Europese project ten diepste bedreigt. Dat maakt deze analyse nog geen pleidooi voor een Nederlands provincialisme dat zich tegen internationale en Europese betrekkingen keert. Ook ben ik geen anti-Europeaan; integendeel, de cultuur van geheel Europa is mij zeer dierbaar. Dat er intensieve Europese samenwerking nodig is, staat buiten kijf; dat is allemaal niet waar het om gaat. De vraag die hier centraal staat is veeleer wat de dynamiek is waaraan het instituut Europa momenteel blootstaat, en hoe die samenhangt met 'de twee zielen van Europa'.

CULTUUR EN ECONOMIE: EEN ONLOSMAKELIJK VERBOND

De culturele dimensie van het economisch leven ligt in de term 'economie' zelf besloten, die wijst op het 'op orde houden van het huis', of, zoals we vroeger leerden, 'staatshuishoudkunde'. Maar wat past bij dit huis is ook een kwestie van stijl die men zich eigen heeft gemaakt en waarin een ziel zich thuis voelt. Ook in de sfeer van het zakenleven kan men de verschillen in manieren van doen niet simpelweg duiden in termen van 'beter' en 'slechter'; ook hier gaat het om verschillende vormen van samenleven, volgens een eigen stijl, samenhangend met het geheel van het maatschappelijk leven.

Evenmin kan men dat zomaar zeggen waar het gaat om de verschillende vormen van samenleven, de inrichting van maatschappelijke en politieke instituties enzovoort. Het woord 'goed' hangt oorspronkelijk samen met dat wat je ervaart als het eigene (vandaar ook 'landgoed' en dergelijke). Dat betekent dat 'het gemeenschappelijk goed' als een centrale politieke categorie altijd ook te maken heeft met dat wat als 'het eigene' wordt ervaren, gepast in de situatie, horend bij wie je bent. Wat daarbinnen de concrete gebruiken, en daarmee ook 'rechten en plichten' zijn, wat de onderlinge menselijke verhoudingen en bijbehorende mentaliteiten, kan niet uniform bepaald worden: 's lands wijs, 's lands eer. Ook de legitimiteit van een politieke orde valt of staat niet met de vraag of de wetgevende of uitvoerende macht democratisch is verkozen, maar veeleer met de vraag of deze door een volk als 'eigen' worden ervaren, dat wil zeggen als behorend tot en zorgend voor zoiets als een gemeenschappelijk goed. Dat is de basis van vertrouwen en saamhorigheid. Precies deze minimale ervaring van 'eigenheid' rond het gemeenschappelijk goed – ondanks alle onderlinge verschillen – maakt dat er pas werkelijk van één volk en dus ook van volkspolitiek sprake kan zijn; wat zelf weer een voorwaarde is voor eventueel 'volksbestuur', oftewel democratie als een vorm van politieke vrijheid.

De verschillen in deze 'ethisch-geestelijke infrastructuur' binnen Europa zijn zeer groot en zijn de afgelopen decennia zeker niet kleiner geworden. De bekende World Values Survey laat zien dat het continent Europa wat 'normen en waarden' betreft nog steeds het meest divergerende gebied ter wereld is. Het mag dan ook geen verbazing wekken dat ook onze 'economieën' daardoor sterk uiteenlopen.

EUROPESE CULTUUR: EEN STREVEN NAAR ZOWEL EENHEID ALS ONDERSCHEID

Maar hoe heeft het dan zover kunnen komen? Waar komt ons streven naar eenheid eigenlijk vandaan? We dienen te bedenken dat de principes van 'eenheid en onderscheid', of actief 'verenigen en afscheiden', passief 'convergeren en divergeren' kenmerkend zijn voor de gehele Europese geschiedenis vanaf het jaar 1000.

De 'twee zielen' waarover in de titel gesproken wordt, wijst om te beginnen op deze convergerende en divergerende trek in de Europese cultuur, maar dat is niet het enige waarop we hier doelen. Reeds de katholieke kerk heeft geprobeerd Europa tot één gemeenschap om te vormen, onder heerschappij van de paus. Het is deze keer echter geen religie die ons bij elkaar brengt – en dat is gezien de geschiedenis van godsdienstoorlogen maar goed ook. Maar wat is het dan wel? Welnu, het is precies onze gedeelde

ervaring met gewelddadige divergerende krachten zelf die ons tot convergentie in een Europese Unie hebben geïnspireerd: het drama van de twee wereldoorlogen dat zich op Europees grondgebied heeft voltrokken en zelfs de gehele wereld in vuur en vlam heeft gezet.

DE GEDEELDE DROOM VAN DE NAOORLOGSE ELITE EN DE JARENZESTIG-GENERATIE

De naoorlogse elite heeft gemeend dat de overdreven nationalistische sentimenten die ten grondslag lagen aan het uitbreken van deze wereldoorlogen voorkomen zouden kunnen worden door sterke internationale instituties en samenwerking op economisch gebied. Daar bleef het echter niet bij: de culture revolutie van de jaren zestig bracht een geheel nieuwe dynamiek in het spel. Zij vormde ideologisch gesproken eveneens een reactie op de twee wereldoorlogen: haar aanval richtte zich echter op de nationalistische burgercultuur als zodanig. Deze burgercultuur werd gezien als de eigenlijke oorzaak van de oorlogen. De bevrijding van het individu was daarom het culturele antwoord dat dergelijke drama's in de toekomst zou moeten voorkomen.

Alle maatschappijkritiek en pogingen tot nieuwe samenlevingsvormen ten spijt, blijkt het principe van het vrije individu het krachtigste motief te worden in de culturele dynamiek van deze generatie. Na het mislukken der experimenten, het doven der idealen, de onvermijdelijke hervorming van de opgeblazen verzorgingsstaat in de jaren tachtig en de ineenstorting van het Oostblok, omarmt deze generatie in de jaren negentig op een haast vanzelfsprekende manier de neoliberale revolutie die in de jaren tachtig 'rechts' was ingezet door Reagan en Thatcher. De overheid trekt zich terug uit tal van maatschappelijke sectoren die worden 'geliberaliseerd' en laat daarin vervolgens de markt en quasimarkt hun intrede doen.

De naoorlogse generatie en die van de jaren zestig vinden nu hun gemeenschappelijke richting in een nieuw project dat Europa in staat moet stellen om naast de Verenigde Staten een zelfstandige politieke en vooral ook economische grootmacht te worden. De vraag naar de identiteit van een verenigd Europa, het beginsel van zijn eenheid, begint nu dringend te worden. Zij wordt daarbij nog steeds gedefinieerd in relatie tot de gruwelijke wereldoorlogen waaruit het aanvankelijke motief tot Europese economische samenwerking was voortgekomen. Dit is evenwel een negatieve identiteit.

EUROPESE IDENTITEIT?

De positieve identiteit waarop Europa zich nu voor wil laten staan zijn ‘gedeelde Europese waarden’. Wat dat zijn is echter niet duidelijk, maar het lijkt vooral om de zogenoemde ‘mensenrechten’ te gaan en natuurlijk ons ‘gedeeld respect voor democratie’. Hier stuiten we meteen ook op de morele horizon van de jarenzestiggeneratie: wat overblijft als moraal is het welzijn van het vrije individu en democratie. In hun abstractheid zijn deze noties echter veel te mager om een gevoel van saamhorigheid en gemeenschap te scheppen. Ze behoren bovendien zeker niet alleen Europa toe; de Verenigde Staten kunnen er minstens zozeer aanspraak op maken!

Er gebeurt hier iets vreemds: Europa definieert zijn identiteit door nu juist de vrijheid van het individu ten opzichte van welke groepsidentiteit dan ook te benadrukken. De identiteit van de Europese burgers is gezegd dat hij er nu juist qua Europeaan geen heeft. De Europese identiteit blijkt in werkelijkheid vooral een negatieve inhoud te hebben, in de zin dat zij slechts concreet wordt door het belang en de inhoud van de nationale identiteit te ontkennen. Tegelijkertijd zien we geregeld dat Europa deze ‘Europese waarden’ moralistisch hanteert in zijn bejegening van anderen.

Wederom blijkt hieruit het negatieve karakter van deze identiteit. Zij uit zich vooral als moralistische kritiek en protest: zich gemeenschappelijk opwinden over anderen. Democratie en mensenrechten zijn echter geen Europese waarden en stichten geen positieve Europese identiteit en saamhorigheid. Sterker nog, de ideologische miskenning van deze verscheidenheid heeft geleid tot een institutionele en juridische convergentie die juist divergerende krachten losmaakt.

IDEOLOGISCHE DENATIONALISERING EN ANTIBURGERLIJKHEID

Het moralistische motief tot het Europese project ontsprong niet alleen aan het dramatische verleden, maar vooral ook aan de latere interpretatie die daaraan is gegeven door de naoorlogse elite en de jarenzestiggeneratie. De democratische bevrijding van de burger in de negentiende en aan het begin twintigste eeuw was gepaard gegaan met een groeiend nationalisme, imperialisme, militarisme en een sterke economische wedijver. Oorlog was dan ook haar onvermijdelijke consequentie. De divergerende beweging van het nationalisme die de eerste helft van de twintigste eeuw had gekenmerkt werd, zoals gezegd, in de tweede helft van die eeuw krachtig beantwoord door een nieuwe convergerende ideologie van (antinationalistisch) kosmopolitisme en Europese economische samenwerking.

De culturele revolutie van de jaren zestig vormde daarin een enorme ka-

talysator. Men moet hier het quasireligieuze en missieachtige karakter van deze ideologische revolutie niet uit het oog verliezen. De kracht van de jaren zestig schuilt mede in de haast heilige bezieling waarvan zij doortrokken zijn, de droom van een grote vereniging van mensen, een einde aan oorlog, geweld en onderdrukking – allemaal het gevolg van (seksuele) bekrompenheid en burgerlijk groepsdenken. De ideologie van het vrije individu is een nieuw evangelie dat de mensheid kan verenigen in broederschap.

Hier moet men echter niet de vergissing begaan om de werkelijkheid te verwarren met ideologie, theologie of levensbeschouwing. Wat men als levensideaal verkondigt, welke boeken men leest en welke slogans men uit, bepaalt nog niet de *zin* van dit ideaal, de *zin* waarin deze boeken en slogans ervaren worden. Zoals bij iedere ideologie en religie zichtbaar wordt, zal ieder land weer zijn heel eigen antiburgerlijke bewegingen kennen die ongemerkt toch weer de eigen nationale identiteit verraden. Nederland zal in dat opzicht het moralistische missieland zijn: de geest die zich óók in het calvinisme openbaarde neemt nu een andere gedaante aan en past zijn boodschap aan. De vrijheid van geweten wordt echter net als bij de Unie

van Utrecht zowel geëerd als intolerant beperkt.

In de vorm van de ontkenning van de nationalistische burgercultuur en in de manier waarop het vrije individu wordt gepropageerd verbergt zich dus al een nationaal ethos. In deze ideologische denationalisering verliest men de eigen

Waar eerder nog een zeker zelfbewustzijn bestond omtrent de nationale eigenheid, daar wordt zij nu actief ontkend of ten minste miskend

aard uit het oog. Waar eerder nog een zeker zelfbewustzijn bestond omtrent de nationale eigenheid, daar wordt zij nu actief ontkend of ten minste miskend. De politieke en culturele elite zal – hoe goedbedoeld ook – aan het volk regentesk een discours opleggen dat in feite een uitdrukking is van zelfvervreemding. En daarmee verliest het nu juist de legitimiteit bij het volk die voor politiek onmisbaar is. Dat verklaart ook de nationale sentimenten die uitbarsten in het nieuwe millennium.

DONKERE WOLKEN

Met de terugkeer van het nationale als een centrale politieke categorie begonnen de donkere wolken boven het Europese project zich samen te pakken. De afwijzing van de grondwet in 2005 was de eerste grote slag voor de Europese elite, de financieel-economische crisis is de tweede. De gevolgen van de crisis zullen vele malen groter zijn, ook voor Europa – en daarom zal

zij met alle middelen worden bestreden. Aangezien men nog niet eens aan een oplossing is begonnen en de negatieve gevolgen ervan vooral vooruit worden geschoven naar de toekomst, moeten de echte harde klappen nog komen. Nu al zien we dat de muntunie juist het tegendeel heeft teweeggebracht van wat men verwachtte. Men meende dat de euro monetaire stabiliteit zou brengen en dat de verschillende landen economisch zouden convergeren. De eurolanden zijn in economische ontwikkelingen en slagkracht juist gedivergeerd dankzij de euro – en niet alleen in economische zin, zoals we verderop zullen zien. De grote problemen in Zuid-Europa zijn mede door de praktijk van de muntunie veroorzaakt.

Mijn grootste bezwaar tegen het Europese ideaal is altijd geweest dat het bij gebrek aan culturele samenhang in werkelijkheid vooral een economische realiteit zou krijgen. Aangezien een gezonde economie altijd ook een gezonde ‘cultuur’ vooronderstelt, zal de dominantie van het economische in de feitelijke realiteit van de Europese Unie echter niet alleen culturele spanningen teweegbrengen, maar uiteindelijk ook die economische slagkracht zelf ondermijnen. Dat is mijns inziens wat er momenteel aan de hand is. De moraal van het vrije individu uit de jaren zestig die samengaat met de neoliberale wind die in de jaren negentig begint aan te wakkeren zal in ieder geval ook voor de vormgeving van de Europese Unie beslissend worden. Liberalisering, de opening van de interne markt, deregulering en het op afstand zetten van de nationale overheid vormen een agenda die mede door Europa wordt opgelegd en soms ook warm onthaald en die gebruikt wordt door nationale politici en bestuurders. Internationale organisaties en Brusselse burelen worden trouwens vooral bevolkt door een generatie die een kosmopolitische, internationale horizon heeft en zich daarin een ideologische voorhoede waant. Zoals eens in de katholieke middeleeuwen wordt hier met behulp van wetenschap een eenheidsideologie uitgedacht en ‘geestrijk’ geïmplementeerd: het verenigd Europa als een economische grootmacht – die in 2010 de meest concurrerende economie ter wereld moet zijn! Weet u nog?

Met deze grootse economische belofte wordt ook het volk verleid en warm gemaakt voor de institutionele herinrichting van Europa. De dagelijkse propaganda maakt dat vrijwel iedereen gelooft wat hier wordt verkondigd, inclusief vele propagandisten zelf. Met Europa zijn we het best toegerust voor de gigantische economische strijd die globalisering heet. De euro zal ons daar geweldig bij helpen. Van een Europa zonder grenzen wordt uiteindelijk iedereen beter: niet alleen voorkomt het oorlog, maar we reizen ook gemakkelijker, krijgen meer economische groei, in de eurolanden kun je overal met dezelfde munt betalen, enzovoort. Er wordt echter niet bij verteld dat de huidige omvang van de crisis in Europa mede

veroorzaakt wordt door precies dat ongeremde vrije verkeer van met name kapitaal. De zogenaamde groei van Europa na de invoering van de euro is in wezen een schijngroei geweest die feitelijk vooral een toename van schuld was.

DE MACHT VAN HET GELD

Precies dankzij de euro konden zich in Europa bubbels vormen die in de oude situatie nooit zo'n omvang hadden kunnen krijgen. Het is mede dankzij Europa dat de gehele toezichtsstructuur in de financiële sector steeds

Precies dankzij de euro konden zich in Europa bubbels vormen die in de oude situatie nooit zo'n omvang hadden kunnen krijgen

moeilijker is geworden en de sturing ervan vrijwel onmogelijk. De eigenlijke convergentie van macht voltrok zich de laatste decennia in de wereld van het geld, terwijl Europa de macht van de nationale staat ten opzichte van de transnationale geldmacht drastisch heeft ingeperkt.

Sterker nog, de euro werd een volledig gedernationaliseerde en gedepolitiseerde munt, waar grondwettelijk geen enkele democratische controle meer op kon worden uitgeoefend.

Toen de banken mondiaal in de problemen kwamen, bleek plotseling dat de natiestaten wel degelijk hun eigen banken moesten steunen. Plotseling bleek de natiestaat weer de beslissende macht te worden, en die was vooral geïnteresseerd in zijn eigen belang. Of was dat schijn? Met minstens zoveel recht zou je namelijk kunnen zeggen dat juist de banken en de verzekeraars erin zijn geslaagd de nationale staat – en daarmee dus de belastingbetaler – aan zich te onderwerpen, en wel doordat zij met de doctrine van hun eigen onmisbaarheid binnen het systeem ongehoorde kapitaalreizen kunnen stellen.

De Europese Unie is opgenomen in dit machtsspel en in de vorm van de ECB speelt zij zelfs een cruciale rol in het geheel. Neem alleen maar het 'ogenschijnlijk' onschuldige uitschrijven van leningen tegen een zeer lage rente (0,5%), waar banken vervolgens staatsobligaties voor kopen tegen veel hogere percentages. Waar jaren geleden werd verkondigd dat staatssteun aan bedrijfssectoren of industriepolitiek niet meer van deze tijd is, worden banken nu gefinancierd op een schaal waarbij de vroegere miljoenensteun een schijntje is. En de Europese Commissie vindt het best. Mario Draghi van de ECB doet hetzelfde als Ben Bernanke van de FED: biljoenen worden in het financiële systeem gepompt om de banken overeind te houden en de macht van het geldwezen te bevestigen.

Opvallend is hoe dan ook dat zich momenteel een convergerende dynamiek rond het geld manifesteert die tegelijkertijd divergerende krachten oproept. Zolang die laatste niet de overhand krijgen, speelt dit de macht van het geld juist in de kaart. De politieke zwakte van Europa, dat zijn kaarten hoofdzakelijk had gezet op economische convergentie, veroorzaakt op haar beurt een nieuwe politieke dynamiek onder invloed van het geld. Het volk beslist allang niet meer door wie het wordt geregeerd en wat voor maatregelen er worden uitgevoerd; de financiële markten zorgen daarvoor. En omdat het vallen van banken aan het volk wordt gepresenteerd als het grote 'niets' – een zeer effectieve kapitalistische mythe – is de angst daarvoor zo groot dat men tot alles bereid is om dat te voorkomen.

Ook hier doet het wonderlijke feit zich voor dat de markt deze kracht heeft door de zwakte van de Europese politiek, die op haar beurt weer een weerspiegeling is van het gebrek aan saamhorigheid en eensgezindheid onder de Europese lidstaten.

Het is precies deze onzekerheid over wat er in Europa nu precies gaat gebeuren die de rentes op staatsobligaties van risicolanden weer omhoogdrijft. Het risico doet zich namelijk voor dat Europa uiteindelijk niet solidair zal blijken te zijn. En precies deze vergroting van risico's en de angst waarmee die gepaard gaat, maakt het mogelijk om binnen Europa een nieuwe vorm van politiek te bedrijven waarin met behulp van het kapitaal de democratische soevereiniteit van staten verder wordt uitgehoud. Presidenten worden ten val gebracht en zonder al te veel morren vervangen door technocraten.

Hier stuiten we op de hoogste tegenspraak van de Europese Unie, die zich met name in de eurozone manifesteert. Juist omdat Europa aan de burgers is verkocht in termen van economisch voordeel en consumentengemak, druist de feitelijke praktijk van het politiek-economische leven in de Europese Unie in tegen de waarden waarmee zij haar eigen beschaafdheid meent te moeten uitdrukken. Waar individueel of nationaal eigenbelang diende ter legitimatie van de Unie, daar worden uiteindelijk ook de zogenaamde 'kernwaarden' van Europa aan opgeofferd, namelijk vrijheid en democratie. En aangezien dit belang in termen van geld wordt uitgedrukt, manifesteert zich nu de *plutocratie* als de centrale feitelijke macht binnen Europa. Terwijl de sociale wetgeving van een land buiten de zeggenschap van de Europese Unie valt, grijpen we nu met behulp van de financiële markten en het IMF in deze wetgeving in. Juist de deelname aan de euro maakt dat het zelfbeschikkingsrecht van het land uit handen is gegeven en aan een externe economische rationaliteit wordt onderworpen. Sommigen juichen misschien een dergelijke 'convergentie' in Europa toe, maar de vraag is wat ondertussen bij de bevolking gebeurt.

BESLUIT: NIEUWE SPANNINGEN TUSSEN LANDEN

Natuurlijk, dergelijke opvattingen komen ook voort uit de behoefte om de eigen welvaart zeker te stellen. Precies omdat we niet willen bloeden voor Europa, zal Europa zwak blijven en kunnen we alleen maar hopen dat het 'streng systeem' ons kan beschermen. Ondertussen bezweren we het huidige probleem alleen door te stellen dat we een echt streng systeem gaan maken, waardoor het zich in de toekomst niet meer kan voordoen. Daarmee hebben we echter nog geenszins de oplossing voor het probleem en groeit ondertussen de schuldenberg verder door. Zodra een land als Nederland bovendien zelf in de problemen komt, menen we plotseling dat het systeem voor ons misschien toch net even wat anders dient te werken.

Hoe dan ook, het systeem blijft alleen maar bestaan zolang mensen erop vertrouwen dat het hun welzijn daadwerkelijk ten goede komt. De vraag is natuurlijk of we er wel op vertrouwen dat degenen die zich binnen dit systeem manifesteren wel het goede met ons voorhebben. Daartoe is weer nodig dat het systeem is ingebed in een gedeelde ervaring van een gemeenschappelijk goed – het thema waarmee we begonnen. Precies echter omdat we in een economische rationaliteit leven waarin de idee van gemeenschappelijk goed geen inhoud meer heeft, en Europa slechts een negatieve identiteit kent, is dit vertrouwen in het systeem en zijn spelers zeer broos. Het systeem kan namelijk ook zomaar ervaren worden als het machtsmiddel waarmee de ene groep (of het ene land) de (het) andere onderdrukt.

En zo ontstaan nieuwe spanningen tussen landen, spanningen die zelf in conflicten kunnen uitmonden. Dat is wat momenteel binnen Europa al zichtbaar begint te worden – en wat de komende tijd ongetwijfeld nog regelmatig de kop zal opsteken. Dat is ook de diepere crisis waarin wij verkeren: de huidige Europese Unie is een unie die wordt getekend door angst en wantrouwen in plaats van door vrijheid en vertrouwen. Zo is ook de euro geen munt waar we echt blij mee zijn en waar we onszelf werkelijk in herkennen; we zijn vooral bang voor de gevolgen wanneer hij er niet meer zou zijn. Tegelijkertijd zijn we ook bang voor de gevolgen wanneer het onze munt blijft. Op deze angsten wordt zowel door voor- als tegenstanders ingespeeld.

Mede dankzij de euro is de eigen financieel-economische speelruimte van lidstaten sterk afgenomen. Dat maakt de munt ook zo'n slecht instrument voor de sturing van de zeer verschillende situaties waarin landen economisch verkeren. De euro vraagt in zekere zin om problemen. Een verhoging van de rentestand is voor de economie van het ene land goed, maar voor het andere land juist weer slecht.

We zijn hoe dan ook sterker dan ooit afhankelijk geworden van andere

landen. We moeten dus tot systeemeisen oproepen, want het economisch falen van het ene land kan beslissend worden voor de begroting, het spaargeld en de pensioenen van het andere. Het is precies deze onderlinge afhankelijkheid die onze controledwang oproept, maar die tegelijkertijd ook spanningen oproept.

De angstaanjagendste gedachte is misschien nog wel dat de overgrote meerderheid van de oorlogen na de Tweede Wereldoorlog geen oorlogen tussen staten waren, maar burgeroorlogen. Daaruit blijkt eens te meer dat juist ook het institutioneel willen samenhouden van volken die in zichzelf te ver uiteenlopen in levensstijl, niet altijd pacificeert, maar juist ook tot conflicten kan leiden. En dat is nu precies wat de geschiedenis van Europa ons heeft geleerd – niet alleen gedurende de middeleeuwen, maar ook in de jaren negentig op de Balkan.

Langzaam begint duidelijk te worden dat de Europese Unie misschien niet alleen een instituut is dat vrede brengt, maar dat zij ook verdeeldheid kan zaaien. De historische beweging van convergentie en divergentie

Het wordt duidelijk dat de Europese Unie niet alleen een instituut is dat vrede brengt, maar dat zij ook verdeeldheid kan zaaien

neemt in dit technisch-economisch tijdperk de vorm aan van een strijd tussen geld en politiek. Zolang Europa geen politiek antwoord weet te vinden op de macht van het geld – dat wil zeggen: het geld zijn plaats wijst in termen van een gemeenschappelijk goed – zal deze geldmacht Europa steeds verder

verdelen. In dat geval zullen vermoedelijk binnen niet al te lange tijd verschillende Europese volkeren in opstand komen en zal om te beginnen de eurozone uiteenvallen. De institutionele desintegratie die dat teweegbrengt zal echter weer tot nieuwe internationale bondgenootschappen leiden, die dan niet gegrond zijn in de gemeenschappelijke afkeer van culturele eigenheid, maar veeleer die eigenheid als uitgangspunt neemt.

Noten

- 1 Deze bijdrage is een bewerking in verkorte vorm door de CDV-redactie, waarmee de auteur heeft ingestemd, en is oorspronkelijk verschenen in: Ad Verbrugge, 'De twee zielen van Europa', in: Has Klerx en Annemarie Hinten (red.),

Twee zielen in één borst. Nijmegen: Valkhof Pers, 2013. Dit essay zal tevens in bewerkte vorm deel uit maken van het tweede deel van *Staat van verwarring*, waarvan het eerste deel reeds is verschenen. Zie daarvoor: Ad Verbrugge, *Staat van verwarring: het offer van de liefde*. Amsterdam: Uitgeverij Boom, 2013.